

ieder die twijfelde, aan, eens de 'Charities' van John Bost in Laforce te bezoeken. Bost heeft zonder middelen, ondanks een zwakke gezondheid en zonder een invloedrijke positie in de maatschappij, vijf gestichten gebouwd voor kreupelen, teringlijders, epileptici, blinden en idioten. Hij nam wezen op, die elders geweigerd werden en zieken voor wie geen hospitaal bestond. De Liefde noemde Bost een komeet.

Er is binnen het Nederlands Réveil geen figuur geweest met zoveel internationale uitstraling als De Liefde. Hij vergde wellicht teveel van zijn krachten. Alles wat hij schreef kon zo gedrukt worden, maar hij was dan ook nooit klaar. Hij ergerde zich soms aan de Engelse samenleving en het daar ontplooid 'bullisme', vol oppervlakkige eilandentrots. Maar hij heeft er tientallen malen zoveel lezers gevonden als in zijn vaderland.

Het was lichamelijke moeheid, geen nostalgie, die hem tenslotte deed besluiten weer naar Amsterdam terug te keren, waar hij zijn inwendigzendingsarbeid begonnen was. Hij bleef daar tot zijn dood, ruim een jaar later, dezelfde die hij steeds was geweest: een zendeling, wars van ijdelheid, een pelgrim. Ook in Amsterdam niet echt thuis. Op reis. Naar het Vaderland, waarnaar hij zijn hele leven verlangde en waarover hij graag zong.⁵¹

5. *Resumé en vervolg*

Dit overzicht beoogde geen enkele volledigheid. Wij hebben ons beperkt tot aspecten van de eerste decennia. Enkelen, die een uitgebreide behandeling verdienen zijn nauwelijks of niet genoemd. Een hoofdstuk zou gewijd kunnen worden aan C.S. Adama van Scheltema⁵² met diens geheelonthouderswerk en felle strijd tegen 'ijzeren vormen, gegrond op gewoonte meer dan op wetten'. Toonaangevende leiders uit volgende generaties, van internationaal formaat, waren Hendrik Pierson en diens neef Andrew de Graaf, scribenten met een scherpe pen, beiden voorzitter geweest van de 'Fédération Abolitionniste Internationale'. Een scala van evangelisten en organisatoren is bij de Inwendige Zending onder te brengen. Zij lazen liever Britse of Franse verhalen uit de praktijk dan sommige theologische handboeken uit de Leidse School. Wijde vertakkingen kreeg het werk van vrouwen toen dezen in de openbaarheid durfden te treden. De diakonessen hadden hun gemeenschappelijk Moederhuis in

51. Bijv.: 'Des christens vaderland' en 'O! daar te zijn waar nimmer tranen vloeien'. Zie voor de volledige tekst: Coolsma, *De Liefde*, 80, 322.

52. Zie de boeiende doctoraalscriptie van J.A. Zeilstra (Utrecht), 'Zending in de achterbuurt van de hoofdstad' (1985). Vgl. noot 41, waar Scheltema's boekjes over de invloed die hij vanuit Engeland onderging, genoemd worden. J.H. Gunning Wz. schreef een belangwekkend 'In Memoriam', in *Bouwsteenen* (N. Serie 3) 1897, 426-434.